

Suureen yleisöön vetoavaa suurvalta-ajan historiaa

Mirikka Lappalainen: Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697. Kustannusosakeyhtiö Siltala 2012. 262 s.

Ilmaston lämpeneminen on nykyihmistä huolestuttava ilmiö, ja ilmaston tutkimiseen on haettu muutaman viime vuosikymmenen aikana laajempaa taustaa myös historian tutkimuksen keinoin. Ilmastohistoriallisissa tutkimuksissa esiintyy usein termi pikkujääkausi, eikä kansainvälisissäkään tutkimuksissa ole unohdettu mainita Suomessa vuosina 1695–1697 koettuja suuria nälkävuosia, jotka veivät hautaan kolmasosan Suomen väestöstä. Mirikka Lappalainen pohtii teoksessaan *Jumalan vihan ruoska*, minkä takia nimenomaan Suomi koki poikkeuksellisen suuren väestökatastrofin aikana, jolloin muuallakin Euroopassa hytistiin kylmyyden vallassa.

Jumalan vihan ruoska herätti paljon kiinnostusta, kun se julkaistiin syyskuussa 2012. Aihe vetosi iltapäivälehtienkin kohdeyleisöön. Vetävästi nimetyssä kirjassa kiinnosti erityisesti suomalaisten kannibalistinen menneisyys. Iltalehti uutisoi kirjasta seuraavasti: ”Uutuuskirja paljastaa järkyttäviä yksityiskohtia yhdestä Suomen historian pahimmasta vitsauksesta. Kansa ryhtyi käsittämättömiin tekoihin.” Suurta yleisöä kiinnostavan teoksen ilmestyminen on kiinnostava kannanotto aikana, jolloin monet tutkijat kokevat paineita luopua suomenkielisten monografioiden julkaisemisesta.

Ensimmäiset historiankirjoitukseksi laskettavat kuvaukset kuolonvuosista julkaistiin 1790-luvulla. Näissä kirjoituksissa suhtauduttiin kielteisesti 1600-luvun lopun itsevaltiuden ajan politiikkaan. Sen sijaan 1800-luvun historiankirjoituksessa ihanteeksi nostettiin vapaa talonpoika, ja kuolonvuosien aikana itsevaltiaana toiminut Kaarle XI (1655–1697) nousi reduktion toteuttajana ja aatelisvallan nujertajana arvoon arvaamattomaan.

1900-luvulla aiheeseen perehtyi Eino Jutikkala, jonka ajatuksia kyseenalaisti 1980-luvulla Ilkka Mäntylä. Jutikkala pani väestökatastrofin syyksi muun muassa aikakauden heikon hallinnon, merkantilismin ja siihen olennaisesti liittyneen ihmisarvojen halventamisen. Lappalainen ei löydä Jutikkalan ajatukselle tukea; hänen aineistonsa perusteella itsevaltiuden ihanteisiin kuului valtakunnan heikoimista alamaisista huolehtiminen, jos kohta huolenpito ei aina toivutulla tavalla onnistunutkaan. Huomattavan työn kuolonvuosien tutkimisessa on tehnyt väestötuhoja 1690-luvun niukkojen kirkonkirja-aineistojen perusteella kartoittanut Seppo Muroma. Muroman vuonna 1991 ilmestynyt *Suurten kuolonvuosien väestönmenetys Suomessa* on ollut hyödyksi myös Lappalaisen työssä.

Jumalan vihan ruoskasta heijastuu Lappalaisen vankka 1600-luvun historian tuntemus. Mikro- ja makrotason taitavan yhdistelyn avulla tapahtumista punotaan ilmeikäs kokonaiskuva. Lukija pääsee tarpomaan maailmanlopun tunnelmissa niin kerjuulle lähteneen Erkki Matinpojan, reduktion jälkitunnelmissa kamppaillleen kartanonvouti Jacob Saringiuksen kuin kuolemansairaana itsevaltiaan Kaarle XI:n rinnalla. Kuolema korjasi satoaan. Pirkkalassa haudattiin huhtikuussa 1697 yhtenä ainoana päivänä 126 ihmistä, kun koko vuonna 1690 oli ollut kaikkiaan vain 20 hautausta. Keväällä 1697

tapahtunut kuninkaan kuolema ja Tukholman kuninkaanlinnan palo osoittivat aikalaisille selvästi, että Jumalan viha oli laskeutunut valtakunnan ylle.

Kuolonvuodet eivät olleet kuitenkaan täysin lohduttomia. Perheestään kerjuumatkalla erkaantuneen sotilas Erkki Matinpojan tapaus on omiaan todistamaan, kuinka 1600-luvun lopun yhteiskunta säilytti toimintakykynsä ja inhimillisyytensä: Erkki oli varastanut nälissään karjaa metsästä, joutunut vaihtamaan sen vuoksi äkkiä maisemaa ja eksynyt matkalla Dorotea-puolisostaan ja kahdesta pienestä tyttärestään. Sitten Erkki oli kuullut, että hänen vaimonsa oli menehtynyt Vehmaan kappalaisen kodissa. Erkin puolisoa Dorotea Salomonintytärtä ei näin ollen ollut jätetty tien varteen kuolemaan, ja vehmaalaiset olivat pitäneet lisäksi huolta Erkin ja Dorotean tyttäristä. Rutiköyhät tytöt olivat päässeet euralaisen kestikievarin luokse asumaan. Vanhin tyttö ennätti niin ikään kuolla, mutta nuorimman tyttären Erkki onnistui jäljittämään ja pääsi noutamaan tämän taas luokseen asumaan.

Jumalan vihan ruoska osoittaa, että historiaa on mahdollista kirjoittaa hyvin ja mukaansatempaavasti, ilman raskaita tieteellisiä sanarakennelmia. Teksti etenee joutuisasti, eikä keskeisimpien asioiden runsaahko toistokaan tee lukukokemuksesta raskasta. Lukijan mieleen jäävät muutamat kiinnostavat yksityiskohdat. Sanonta ”viädä vaikka tuhkat pesästä” on peräisin 1600-luvulta suurvalta-ajalta, kun ankara verotus rasitti yksittäisten ihmisten talouden äärimilleen: talonpoikien oli maksettava kruunulle salpietariveroa keräämällä ruudin valmistukseen tarvittavaa tuhkua. Myös Suvivirren syntyhistoria on kiinnostava: se otettiin virsikirjaan vuonna 1701, jolloin ihmiset osasivat suurten kuolonvuosien jälkeen arvostaa laaksossa kasvavaa laihoa.

Lappalainen käyttää tutkimuksensa lähteinä muun muassa maaherrojen kuninkaalle osoittamia kirjoitelmia. Hän vertailee kiinnostavasti Turun ja Porin läänin maaherrana toimineen itsevarman ja kokeneen Lorentz Creutzin otteita Uudenmaan ja Hämeen läänin varamaaherrana toimineeseen G. J. Maydelliin, joka epävarmana kyseli toistuvasti toimintaohjeita Tukholmasta. Omatoimiset, Creutzin kaltaiset maaherrat onnistuivat vetelemään oikeista naruista ja saamaan omalle alueelleen mukavasti apuviljaa. Kaikkein huonoimmassa asemassa olivat sisämaan syrjäseutujen asukkaat; kuolonvuodet koettelivat kaltoin esimerkiksi nykyistä Kainuun aluetta. Ilmaston kylmeneminen haittasi paitsi maataloutta myös pohjoisen perinteisiä sivulinkeinoja.

Vetävästi kirjoitetun tutkimuksen toivoisi houkuttelevan uusia tutkijoita 1600-luvun historiaa kirjoittamaan. Kihlakunnankunnan-oikeuksien käräjäpöytäkirjojen avulla on mahdollista tuoda vuosisataan ilmeikkyyttä ja monipuolisuutta. Kansallisarkestosta löytyvän Tuokko-hakusanakortiston avulla pääsee kätevästi käsiksi esimerkiksi Pohjois-Pohjanmaan ruokataloutteen 1600-luvulla. Hätäravinnon käyttämisestä on useampia mainintoja vuosien 1685 ja 1693 välillä, mutta vuosi 1697 korostuu käräjätuissa selvästi. Pettujauhot olivat tässä vaiheessa kysytty kauppatavara. Petäjäinen leipä on esitetty Suomessa Saarijärven Paavon hengessä toisinaan jopa kansallisromanttisessa sävyssä, mutta Lappalainen tuo kirjassaan ilmi, kuinka hätäravinto itsessäänkin turvotti, sairastutti ja tappoi ihmisiä.

Kuvituksena käytetyt 1600-luvun Hollannissa maalatut iloiset luistelukupat toimivat hyvänä kontrastina synkkäsävylle tekstille: pieni jääkausi ei ollut Pohjois-Euroopassakaan pelkkää tuhoa aiheuttava asia. Hollanti oli Englannin ohella niitä maita, joissa maa-

talouden kehittämiseen – ja maatalouden alustavaan vallankumoukseenkin keskityttiin jo 1600-luvulla. Ruotsin valtakunta panosti maatalouden edistämiseen 1700-luvulla, ja kun ilmastoikin osoitti lientymisen merkkejä, ei vastaavaa väestökatastrofia uudella vuosisadalla koettu.

– RITVA KYLLI